

Соціальний захист прав споживачів в умовах реформування ринку електроенергії

Самойленко І.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті проаналізовано показники домогосподарств за рівнем матеріального добробуту як фактора, що відображає стан соціально-економічного розвитку країни та забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними та нематеріальними благами. З урахуванням світового досвіду узагальнено підходи щодо наявних механізмів захисту прав споживачів на лібералізованому ринку електроенергії. Запропоновано рекомендації щодо вирішення проблеми захисту прав споживачів шляхом роботи незалежного органу з питань споживачів в енергетиці та створення енергетичної платформи для обговорень усіх гострих питань і проведення моніторингу.

Ключові слова: добробут населення, тарифи, лібералізація, ринок електроенергії, соціальний захист споживача.

Самойленко И.А. СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ

В статье проанализированы показатели домохозяйств по уровню материального благосостояния как фактора, отражающего состояние социально-экономического развития страны и обеспеченность населения необходимыми для жизни материальными и нематериальными благами. С учетом мирового опыта обобщены подходы относительно существующих механизмов защиты прав потребителей на либерализованом рынке электроэнергии. Предложены рекомендации по решению проблемы защиты прав потребителей путем работы независимого органа по вопросам потребителей в энергетике и создания энергетической платформы для обсуждения всех острых вопросов и проведения мониторинга.

Ключевые слова: благосостояние населения, тарифы, либерализация, рынок электроэнергии, социальная защита потребителя.

Samoylenko I.O. SOCIAL PROTECTION OF CONSUMERS' RIGHTS WITHIN THE CONDITIONS OF THE ELECTRICITY MARKET REFORMING

The work analyzes the indicators of the households on level of material welfare as a factor reflecting the state of socio-economic development of the country and the provision of the population with life-essential material and non-material goods. With due account for the world experience, the approaches of the existing mechanisms of consumer rights protection in the liberalized electricity market have been summarized. Recommendations for solving the problem of consumer rights protection through the help of the work of an independent entity on consumer issues in the electric power industry as well as creating an energy platform for discussion of all acute issues and the monitoring have been suggested.

Keywords: welfare of the population, tariffs, liberalization, electricity market, consumer social safety.

Постановка проблеми. Згідно з дослідженням соціологічної групи «Рейтинг», проведеного в кінці 2016 року, українці вважають, що негайного вирішення потребують проблеми саме соціального сектору. Зокрема 37,8% опитаних вбачають потребу в подоланні низького рівня зарплат чи пенсій, 33,9% – вимагають справедливих тарифів на комунальні послуги, 26,9% – подолання відсутності роботи та безробіття, 19,7% – відзначають високу вартість і низьку якість медичних послуг, 37,9% опитаних хвилює зростання цін на основні товари та інфляція [1].

З огляду на вищезазначене, в умовах реформування ринку електроенергії й збіль-

шення цін на електроенергію питання щодо захисту прав споживачів, зокрема вразливих категорій, набуває виняткової гостроти та є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Аналітичний огляд вітчизняних досліджень [2–4], ознайомлення із міжнародним досвідом [5–7] та аналіз власних спостережень дав змогу визначити, що основними напрямками реформування енергетичної сфери України є: лібералізація електроенергетичного ринку країни; імплементація європейського законодавства; реорганізація електроенер-

гетичного ринку; поетапна ліквідація перехресного субсидювання і вирівнювання цін на природний газ та електричну енергію; впровадження стимулювального тарифоутворення (РАВ-регулювання); вирішення проблеми захисту прав споживачів.

В умовах реформування ринку електроенергії особлива увага приділяється врахуванню інтересів споживачів усіх секторів економіки країни. «Ефект будь-яких реформ в енергетиці має досягатися в інтересах споживачів та економіки країни, а не в інтересах окремих енергокомпаній», як наголошено у дослідженні [2, с. 46]. У зв'язку з цим ключового акценту набувають питання, що спрямовані насамперед на забезпечення недискримінаційності і «прозорості» для всіх учасників електроенергетичного ринку, а саме: законодавче закріплення заходів щодо захисту прав споживачів, а також роль і обов'язки в цьому процесі регулюючих органів; роль соціальних аспектів (захист соціально і фізично вразливих категорій споживачів) у реформуванні енергоринку; підходи до вирішення питань захисту споживачів тощо. З метою вирішення вказаних проблем упроваджуються нові форми і механізми регулювання, що спрямовані як на контроль природних монополій, так і на захист прав та інтересів споживачів. Саме тому дослідження проблематики захисту прав та інтересів споживачів під час реформування електроенергетичного ринку України становить предмет відповідного дослідження.

Мета статті полягає у поглибленні науково-методологічних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо розвитку електроенергетичного ринку України шляхом вирішення питання захисту прав споживачів як одного з пріоритетних напрямів діяльності органів регулювання.

Для досягнення поставленої мети дослідження визначено такі наукові завдання:

– проаналізувати показники домогосподарств за рівнем матеріального добробуту, як чинника, що відображає стан соціально-економічного розвитку країни та забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними та нематеріальними благами;

– з урахуванням світового досвіду дослідити наявні механізми захисту прав споживачів на лібералізованому ринку електроенергії;

– запропонувати рекомендації щодо вирішення проблеми захисту прав споживачів шляхом роботи незалежного органу з питань споживачів в енергетиці та створення енер-

гетичної платформи для обговорень усіх гострих питань і проведення моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Глобальний процес лібералізації, розпочатий останнім часом в Україні, привів до значних змін в електроенергетиці, зокрема до підвищення цін на електроенергію. У дослідженні [2] визначено, що характер співвідношення ціни на електроенергію і середньої величини заробітної плати відображає стан соціально-економічного розвитку країни та вплив вартості електроенергії на рівень добробуту населення (рис. 1).

Якщо проаналізувати показники домогосподарств за рівнем матеріального добробуту, то маємо дуже сумну картину (табл. 1). Так, у 2015 році частка домогосподарств, що їх за самооцінкою рівня доходів можна вважати злидінними (тобто їм не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування), зросла до 4,9%, а бідних, які постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування, – до 43,2%. За даними аналітичної компанії Gallup, частка українців, що задоволені своїм рівнем життя, в останні роки скоротилася з 27% до 17%.

У 2017 р. міське домогосподарство отримувало у середньому за місяць 7664 грн, сільське – 7136 грн. Загальні доходи на одного члена домогосподарства становили 3550 грн на місяць, у міських домогосподарствах – 3685 грн, у сільських – 3289 грн. При цьому середньомісячні сукупні витрати на одного члена домогосподарства становили 3281 грн на місяць, міське домогосподарство витрачало у середньому за місяць 7171 грн, сільське – 6410 грн. Серед усіх витрат домогосподарств 94% становили споживчі витрати (у I півріччі 2016 р. – 93%). У структурі сукупних витрат оплата житла, комунальних продуктів та послуг (з урахуванням суми безготівкових пільг та субсидій) у 2017 р. становила 1280 грн на місяць, або 19%. Для порівняння – цей відсоток, наприклад, у січні-червні 2016 р. становив 15%, або 848 грн. Міське домогосподарство на такі цілі витрачало 1415 грн (20%), сільське – 1000 грн (16%). Розміри витрат міських домогосподарств на зазначені цілі зросли порівняно з I півріччям 2016 р. в 1,6 раза, сільських – в 1,4 раза. Зростання частки, яку домогосподарства витрачали на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, пов'язано із підвищенням у I півріччі 2017 р. порівняно з I півріччям 2016 р. цін на природний газ (на 16,7%), на послуги каналізації (на 25,5%), водопостачання (на 30,1%), електроенергії (на 62,7%), гарячої води та опалення (на 88,8%) [9].

У 2015 році швейцарським банком Credit Suisse [1] було проведено дослідження щодо визначення добробуту мешканців країн Європи. На основі порівняння статків пересічного дорослого громадянина та на базі реальних доходів населення фінансова установа склала рейтинг найбагатших та найбідніших країн Європи. Україна у цьому рейтингу посіла першу сходинку серед найбідніших країн Європи з добробутом пересічного дорослого у \$1437, другу сходинку «антирейтингу» займає Білорусь з \$1551, третю – Молдова з \$3104. Для порівняння – середній статок дорослого населення Швейцарії становить 576 тисяч доларів, що робить цю державу найбагатшою країною Європи. Далі йдуть такі країни, як Ісландія, Норвегія, Велика Британія, Швеція та Люксембург – ці країни показали результат більше 300 тисяч доларів на громадянина.

Якщо порівнювати ВВП на душу населення (а він є найнижчим у Європі), то рівень життя українців дуже легко визначити. У Європейському союзу ВВП на душу населення становить десь 25–27 тисяч доларів, в Україні, за

інформацією Держстату, номінальний ВВП у розрахунку на одну особу у 2016 р. становив 55,848 тис. гривень [10], це приблизно \$2000, що майже у 15 разів менше, ніж у ЄС. В Україні ВВП – це 70 мільярдів доларів, тоді як у Польщі, наприклад, ця цифра становить 650 мільярдів доларів, що у 9 разів більше. При цьому сьогодні Україна посідає останнє місце в ЄС не лише за рівнем життя, а й має найнижчий рівень середньої заробітної плати. Наприклад, середня заробітна плата у Польщі – 800 євро, тобто 26 000 грн (за курсом 32,59 грн за 1 євро). Тоді як українська номінальна заробітна плата в грудні 2016 року становила 5183 грн. (рис. 2), що нижче від польської заробітної плати в п'ять разів, а якщо брати Чехію – то у шість. При цьому слід враховувати, що країна за останні три роки пережила стрімку інфляцію, та у зв'язку з тим, що внутрішній ринок досить імпортозалежний, об'єктивніше досліджувати рівень номінальної зарплати в доларах США. Так, середній розмір номінальної зарплати на кінець 2016 року становив лише \$202, що на 50,2% менше, ніж відповідний показник 2013 року.

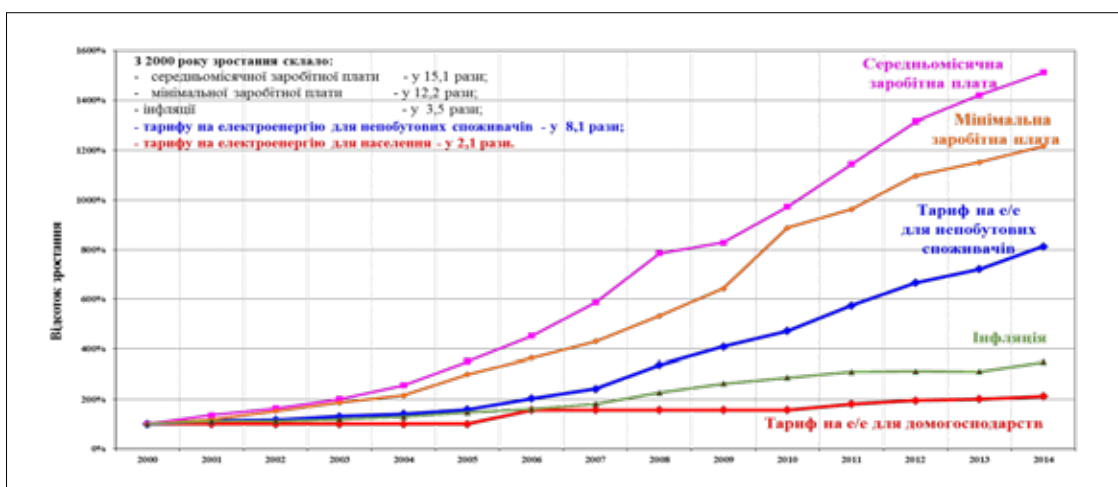

Рис. 1. Динаміка зростання заробітної плати, індексів споживчих цін та тарифів на електроенергію [4]

Таблиця 1

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2005–2015 роках (у %)

Оцінка власних доходів	2005	2008	2009	2010	2013	2015
Коштів достатньо і робили заощадження	6,6	12,7	11,1	11,6	10,4	6,2
Коштів достатньо, але заощаджень не робили	49,4	51,8	45,3	47,8	50,5	45,7
Відмовлялись від найнеобхіднішого, крім харчування	39	32,9	40,2	37,5	35,8	43,2
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	5	2,6	3,4	3,1	3,3	4,9

Джерело: за даними Державної служби статистики України, опублікованої у 2016 році

За даними Держстату, реальна заробітна плата за підсумками 2015 року відкотилася до рівня 2010 року. Держстат розраховує індекс реальної заробітної плати з урахуванням розміру номінальної (фактичної) зарплати, рівня інфляції та розміру сплачуваних податків і зборів [11]. Мінімальна заробітна плата українського громадянина становить три тисячі гривень, польського – дві тисячі злотих, якщо переводити на гривні, то це десь близько 14 000 гривень.

За такого низького рівня життя в країні і високих тарифів на електроенергію, які протягом 2015–2017 р. суттєво зросли (табл. 2), сплата комунальних рахунків для значної частини населення стає непосильною. У таких соціально кризових умовах під час реформування ринку електроенергії вирішення проблеми захисту прав споживачів, особливо соціально вразливих категорій, набуває нечуваної гостроти та здобуває масштабів національного значення.

Сьогодні в енергетичному співтоваристві відсутній стандартний підхід до вирішення проблеми захисту соціально вразливих категорій споживачів. Спеціалізовані міжнародні

та національні організації розробляють механізми фінансової підтримки і захисту прав споживачів з урахуванням соціально-економічного розвитку і специфіки ситуації кожної країни з погляду доступності джерел енергії та наявності альтернативних енергетичних ресурсів. Основними заходами в електропостачанні є: соціальні тарифи; знижки; нормативи з постачання безкоштовної електроенергії; державні пільги та субсидії; видача талонів або гарантійних листів; особливі регульовані ціни на електропостачання для певних категорій споживачів; гарантія невідключення; комбінації тарифних і нетарифних механізмів надання допомоги.

Механізми підтримки в різних державах засвідчують суттєві розбіжності. В одних країнах передбачені системи надання підтримки певним категоріям споживачів в електроенергетиці, в інших – програми підтримки (наприклад, у вигляді соціальної допомоги), що відзначаються загальним характером і не мають галузевої приналежності.

Низка країн має регульовані ціни на енергію для певних груп споживачів, переважно побутових. Деякі органи регулювання енер-

Рис. 2. Середній розмір номінальної заробітної плати в Україні [11]

Таблиця 2

Структура підвищення тарифів на електроенергію, 2015–2017 рр.

Споживання до	1.04.2015	з 1.04.2015	1.09.2015	1.03.2016	1.09.2016	1.03.2017
До 100 кВт-год.	0,308	0,366 + 19%	0,456 + 25 %	0,57 + 25%	0,714 + 25%	0,90 + 26%
100-600 кВт-год.	0,419	0,63 + 50%	0,789 + 29 %	0,99 + 25%	1,29 + 30%	1,68 +30%
Понад 600 кВт-год.	1,34	1,407 + 5 %	1,479 + 5%	1,56 + 5 %	1,638 + 5%	1,68 + 3%

Складено за джерелом [8]

гетики, зокрема ERGEG/CEER і ECRB, чітко заявили, що регульовані ціни спотворюють функціонування ринку, тому від них необхідно або відмовитися взагалі, або привести у відповідність до умов ринку. Регульовані ціни передбачають поступове зростання з року в рік доти, доки не буде досягнуто рівня ринкової ціни, щоб не було потреби в субсидіях. Необхідність захисту вразливої категорії побутових споживачів є беззаперечною, і це питання потрібно врегульовувати винятково шляхом застосування ринкових інструментів.

У країнах, що розвиваються, і країнах із перехідною економікою як засіб захисту вразливих споживачів здебільшого використовують тарифи мінімального споживання – знижений до певної межі складник тарифу на електроенергію (соціальні тарифи). Вказана межа зазвичай установлена на досить низькому рівні, що приблизно відповідає мінімальному або життєво необхідному обсягу споживання електроенергії. Тарифи мінімального споживання мають низку переваг, пов'язаних із прозорістю, передбачуваністю та простотою застосування. До того ж за широкої доступності відповідного джерела енергії вони дають змогу охопити значну кількість споживачів, оскільки будь-який споживач, який користується цим видом енергії, може скористатися тарифом. Водночас позитивний бік такого підходу становить один із головних його недоліків, оскільки в підсумку не забезпечується цільове використання тарифу. Із погляду витрат на надання пільг малозабезпеченим домогосподарствам тарифи мінімального споживання можуть бути пов'язані зі значними витратами. Окрім того, вони спричиняють безпосереднє спотворення цін.

Європейський Союз не рекомендує застосовувати тарифні системи для захисту споживачів, адже це ставить під загрозу конкуренцію на ринку та приводить до дискримінації споживачів, тобто до перерозподілу коштів між певними категоріями споживачів. Водночас соціальні тарифи в чистому вигляді не заборонені, тому використовуються деякими країнами. Варто підкреслити, що соціальні тарифи роблять структуру цін непрозорою і перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з ефектом перехресного субсидування. З огляду на це споживачі й інвестори можуть отримати неправильні цінові сигнали від енергопостачальників. Основні правила соціального захисту мають орієнтуватися на потреби ринку. Важливим моментом є від-

сутність адміністративного втручання у природні механізми роботи енергетичного ринку і негативного впливу на конкуренцію. Однак тарифні рішення (регульовані тарифи для певних груп споживачів) з різних причин можуть бути єдиною можливим варіантом, принаймні протягом певного періоду.

Нетарифні рішення (зазвичай із використанням або впровадженням системи соціального забезпечення) є ліпшими, оскільки не перешкоджають функціонуванню ринкових механізмів. Ідеться про різні податки на енергію або ПДВ залежно, наприклад, від доходу, географічних умов, промислової ситуації, конкурентної ситуації; пропорційні субсидії або одноразові виплати; соціальні пільги.

Регулюючий орган і асоціація із захисту прав споживачів є двома основними інститутами щодо захисту прав споживачів на лібералізованому ринку електроенергії. Нормативно-правова база захисту споживачів ґрунтується на документах про забезпечення соціального благополуччя, законодавстві про захист споживачів або нормах регулювання конкуренції. Органами, які беруть участь у цьому процесі, є відповідні міністерства й уряд, а функції регулюючих органів переважно пов'язані зі стимулюванням конкуренції на енергетичних ринках і регулюванням монопольної діяльності мережевих компаній.

Лібералізація і зростання цін ставлять під сумнів роль регулюючих органів і уряду у формуванні та провадженні політики захисту споживачів. Провідна функція регулятора із захисту прав споживачів передбачає тісну співпрацю регулятора з іншими національними організаціями, які відповідають за захист споживачів у вигляді відкритих і прозорих громадських консультацій відповідних органів. Подібна співпраця дає змогу обмінюватися інформацією й забезпечує розуміння того, чи є ціни обґрунтованими, легко і чітко зіставляваними, прозорими та недискримінаційними. У зв'язку з цим одним з інструментів захисту прав споживачів на вітчизняному ринку може стати робота незалежного органу з питань споживачів в енергетиці, до повноважень якого належать розгляд скарг на дії електроенергетичних компаній і позасудове врегулювання спорів (здійснює розслідування і шукає способи розв'язання конфлікту). Організація діяльності такого механізму сприятиме розвитку довіри серед споживачів і їхній активній участі в роботі внутрішнього енергоринку.

Регулювання електроенергетики, як і будь-який інший вид державного регулювання, має розглядатися і набувати належного висвітлення у відповідних офіційних виданнях. Регулюючі органи мають публікувати свої рішення для забезпечення безпосереднього доступу учасників ринку до актуальної інформації. Для невеликих побутових споживачів особливу цінність становлять рішення регулятора щодо контролю за цінами на електропостачання, які можуть публікуватися або висвітлюватися у ЗМІ. Аналогічним чином компанії – постачальники електроенергії мають інформувати кожного споживача про порядок і умови обслуговування, а також про їхні зміни поштою, у ЗМІ та/або за допомогою публікацій у мережі Інтернет і надавати вільний доступ до такої інформації у своїх відділеннях.

Іншим інструментом у питаннях захисту споживачів може виступати створення енергетичної платформи для обговорень усіх гострих питань та проведення моніторингу. Цей інструмент може допомогти у здійсненні демократичних обговорень наявних проблем, що безпосередньо стосуються побутових споживачів; у прийнятті рішень, що допомагають майбутнім фахівцям набути навичок для роботи в неурядових організаціях, а також у громадському та бізнесовому середовищі; у розробленні програм, що спрямовані на інформування та навчання споживачів, допомогу в зниженні споживання енергії тощо. Наприклад, результати дослідження роздрібного ринку електроенергії ЄС [12] засвідчили, що споживачі в ЄС недостатньою мірою ознайомлені з багатьма аспектами ринку, зокрема зі споживанням, альтернативними тарифами і постачальниками, умовами договорів, правами споживачів та органами захисту прав споживачів. Окрім того, багато споживачів досі намагаються знайти і зрозуміти деякі елементи інформації, наданої в рахунках за електроенергію, а у великій кількості країн споживачі мають обмежений доступ до даних за своїми особовими рахунками. Таким чином, споживачам має надаватися більш придатна інформація, яка дає змогу брати активнішу участь у роботі ринку. Як справедливо визначено у роботі [13, с. 51], «моніторинг як інструмент управління дає змогу розглядати управлінську діяльність як низку проектних циклів, що допомагає з кожним умовним циклом підніматися на новий щабель якості та розробляти нові заходи на основі відкоригованої картини».

Висновки

1. На основі вищенаведеного аналізу показників домогосподарств за рівнем матеріального добробуту, з урахуванням наведеного стану падіння реальної заробітної плати, в умовах перманентного зростання тарифів та на тлі обмеженої платоспроможності населення визначено, що Україна на сучасному етапі економічного розвитку знаходиться на дуже низькому соціально-економічному рівні. Непомірне зростання тарифів на електроенергію негативно впливає на матеріальний та нематеріальний добробут населення (вартість енергії становить значну частку витрат), що може змусити побутових споживачів перейти на нездорові чи не дуже гарні стосовно навколишнього середовища альтернативи або економити на їжі, турботі про здоров'я чи інвестиціях у людський капітал. У зв'язку з цим питання щодо захищеності споживачів під час реформування електроенергетичного ринку набуває особливої актуальності та потребує відповідного інструментарію, який би відповідав критеріям *aquis communautaire* щодо надання інформації, контрактних зобов'язань та якості послуг на електроенергетичному ринку України.

2. Узагальнено підходи щодо захисту прав споживачів на лібералізованому ринку електроенергії. Визначено, що у низці країн система підтримки споживачів із низьким рівнем доходу ґрунтується на застосуванні соціального тарифу, в деяких інших – устанавлюються програми підтримки (наприклад, у вигляді соціальної допомоги), що відзначаються загальним характером і не мають галузевої приналежності. Обґрунтовано, що тарифи мінімального споживання роблять структуру цін непрозорою і перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з ефектом перехресного субсидування, що може привести до неправильних цінових сигналів для споживачів та інвесторів від енергопостачальників. З огляду на це важливим моментом у правилах соціального захисту є відсутність адміністративного втручання у природні механізми роботи енергетичного ринку й негативного впливу на конкуренцію.

3. Дослідження наявних теоретико-методичних підходів щодо вирішення проблеми захисту прав споживачів у країнах з ринковою економікою дало змогу розглянути та запропонувати шляхи підтримки споживачів на електроенергетичному ринку України. Зокрема, це робота незалежного органу з питань споживачів в енергетиці, що сприя-

тиме розвитку довіри серед споживачів та їхній активній участі в роботі внутрішнього енергоринку; створення енергетичної платформи для обміну інформацією й обговорень гострих питань та проведення моніторингу, що дасть споживачам більше розуміння того, чи є ціни обґрунтованими, прозорими та недискримінаційними. Саме обізнаність споживача зі своїми правами, обов'язками та даними ринку закладає підґрунтя для успішного реформування і функціонування електроенергетичного ринку та є основою забез-

печення енергоефективності та ощадливого використання енергетичних ресурсів.

З огляду на той факт, що енергетика має не тільки економічне, але й соціальне значення, визначення терміна «вразливий споживач» та політика щодо зниження енергетичної бідності, зокрема заходи з енергоефективності (енергоефективність є вагомим складником політики добробуту), є ще одним завданням, яке має бути розв'язане під час реформування електроенергетичного ринку України, що потребує окремого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Як Україні перестати бути «банановою» республікою. URL: http://vgolos.com.ua/articles/yak_ukraini_perestaty_buty_bananovoyu_respublikoyu_246419.html (дата звернення: 04.03.2018)
2. Огляд діяльності та економічної ефективності лібералізованих (конкурентних) ринків зарубіжних країн (ОЕСР, ЄС, США, Росії) та динаміка ціноутворення на електроенергію. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/3.-Rynky-elektroenergiyi-ta-tsinoutvorennya.pdf> (дата звернення: 05.03.2018)
3. Підсумки-2017: електроенергія перетворюється на дороге задоволення. URL: <https://mind.ua/publications/20180112-pidsumki-2017-elektroenergiya-peretvoryuetsya-na-doroge-zadovolennya> (дата звернення: 05.03.2018)
4. Тарифи на електроенергію для домогосподарств України. URL: https://Prezentatsia_optimizatsia_taryfiv_na_electro.pdf (дата звернення: 06.03.2018)
5. Исследование функционирования розничных рынков электроэнергии для потребителей в ЕС, проведенное Европейским консорциумом оценки потребительских рынков 2010. URL: http://ec.europa.eu/consumers/strategy/facts_en.htm (дата звернення: 06.03.2018)
6. Baron, S; Field, J. and Schuller, T. Social capital: Critical perspective. – Oxford University Press, 2000.
7. Delorme P., Dixon G., Huff C. A., Schierenbeck A. Investing in cities of the 21st Century: urbanization, infrastructure, and resources. – Harvard Business School research, 2011.
8. Структура тарифів на електроенергію для населення. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?id=15338> (дата звернення: 10.03.2018)
9. Витрати і ресурси домогосподарств України у I півріччі 2017 року – Статистична доповідь // Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (дата звернення: 10.03.2018)
10. Держстат: економіка України минулого року зросла вперше з 2012 року. URL: <https://economics.unian.ua/finance/1834754-derjstat-ekonomika-ukrajini-minulogo-roku-zroslo-vpershe-z-2012-roku.html> (дата звернення: 11.03.2018)
11. Глобальний аналіз базових макроекономічних показників України (2013–2016 pp.). URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/analiz-bazovykh-makroekonomichnykh-pokaznykiv-ukrayiny-2013-2016-rr/> (дата звернення: 11.03.2018)
12. Energy Efficiency Saving energy, saving money. URL: http://ec.europa.eu/energy/efficiency/eed/eed_en.htm. (дата звернення: 09.03.2018)
13. Європейський Союз: інституційно-правові основи та функціонування : навч.-метод. посіб. / І.А. Грицяк, О.Ю. Оржель, М.Є. Чулаєвська та ін. ; за заг. ред. І.А. Грицяка. Київ, 2009. 188 с.

REFERENCES:

1. Ak Ukraïni perestaty buty "bananovoyu" respublikoyu [As to Ukraine to stop being the "banana" republic]. Available at: http://vgolos.com.ua/articles/yak_ukraini_perestaty_buty_bananovoyu_respublikoyu_246419.html (accessed 04 March 2018)
2. Ogljad dijall'nosti ta ekonomichnoi' efektyvnosti liberalizovanyh (konkurentnyh) rynkiv zarubizhnyh kraï'n (OESR, JeS, SShA, Rosii') ta dynamika cinoutvorennja na elektroenergiyu [Activities overview and economic efficiency of the liberalized (competitive) markets of foreign countries (OECD, the EU, the USA, Russia) and dynamics of pricing on the electric power]. Available at: (accessed 05 March 2018)

3. Pidsumky-2017: elektroenergiya peretvorjujet'sja na doroge zadovolennja [Results-2017: the electric power turns into expensive pleasure]. Available at: <https://mind.ua/publications/20180112-pidsumki-2017-elektroenergiya-peretvoryuetsya-na-doroge-zadovolennja> (accessed 05 March 2018)
4. Taryfy na elektroenergiyu dlja domogospodarstv Ukrai'ny [Electricity rates for households of Ukraine]. Available at: https://Prezentatsia_optymizatsia_taryfiv_na_electro.pdf (accessed 06 March 2018)
5. Issledovanie funkcionirovanija roznichnyh rynkov jelektroenergiiji dlja potrebitelej v ES, provedennoe Evropejskim konsorciumom ocenki potrebitel'skih rynkov 2010 [The research of functioning of the retail markets of the electric power for consumers in the EU conducted by the European consortium of assessment of the consumer markets 2010]. Available at: http://ec.europa.eu/consumers/strategy/facts_en.htm (accessed 06 March 2018)
6. Baron, S; Field, J. and Schuller, T. Social capital: Critical perspective. – Oxford University Press, 2000.
7. Delorme P., Dixon G., Huff C. A., Schierenbeck A. Investing in cities of the 21st Century: urbanization, infrastructure, and resources. – Harvard Business School research, 2011.
8. Struktura taryfiv na elektroenergiyu dlja naselennja [Structure of electricity rates for the population]. Available at: <http://www.nerc.gov.ua/?id=15338> (accessed 10 March 2018)
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017) Vytraty i resursy domogospodarstv Ukrai'ny u I pivrichchi 2017 roku – Statystychna dopovid' [Expenses and resources of households of Ukraine in the I half-year 2017 – Statistical report]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (accessed 10 March 2018)
10. Derzhstat: ekonomika Ukrai'ny mynulogo roku zrosla vpershe z 2012 roku [Gosstat: the economy of Ukraine last year has grown for the first time since 2012]. Available at: <https://economics.unian.ua/finance/1834754-derjstat-ekonomika-ukrajini-minulogo-roku-zrosla-vpershe-z-2012-roku.html> (accessed 11 March 2018)
11. Global'nyj analiz bazovyh makroekonomichnyh pokaznykiv Ukrai'ny (2013–2016 rr.) [More globally analiz bazovykh makroekonomichnykh pokaznykiv Ukraŭni (2013–2016 pp.)]. Available at: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/analiz-bazovykh-makroekonomichnykh-pokaznykiv-ukrayiny-2013-2016-rr/> (accessed 11 March 2018)
12. Energy Efficiency Saving energy, saving money. URL: http://ec.europa.eu/energy/efficiency/eed/eed_en.htm. (дата звернення: 09.03.2018)
13. Grycjak I.A., Orzhel' O.Ju., Chulajevs'ka M. Je. Jevropejs'kyj Sojuz: instytucijno-pravovi osnovy ta funkcionuvannja : navch.-metod. posib. Kyiv, 2009. 188 p.